

что статья 30 Конституции Республики Беларусь не содержит традиционное для государств Совета Европы перечисление в конституционных статьях, посвященных свободе передвижения, оснований и целей возможного ограничения этой свободы. Но Конституция (статья 23) и международно-правовые акты допускают временное ограничение отдельных прав и свобод на общепринятых демократических принципах и только в случаях, предусмотренных законом. Закон «О порядке выезда из Республики Беларусь и въезда в Республику Беларусь граждан Республики Беларусь» (статья 7) содержит исчерпывающий перечень оснований временного ограничения права граждан на выезд, а также уточняет срок действия такого ограничения по каждому из оснований.

Поскольку конституционное право на свободу передвижения не относится к числу абсолютных прав, оно может быть не только ограничено в соответствии со статьей 23 Конституции Республики Беларусь, но и приостановлено в условиях чрезвычайного или военного положения в порядке и пределах, определенных Конституцией и законом (статья 63 Конституции Республики Беларусь).

Конституция Республики Беларусь не упоминает случаев недобровольного выезда из страны (высылка, выдворение, изгнание). Но она содержит четко сформулированный запрет на лишение гражданства Республики Беларусь или права изменить гражданство, а также запрет на выдачу гражданина Республики Беларусь иностранному государству, если иное не предусмотрено международным договором (статья 10). Анализ конституционных норм и международно-правовых документов дает основание для вывода о допустимости высылки из Республики Беларусь иностранных граждан и лиц без гражданства.

Использование гражданином своего права на свободный выезд не должно оказывать отрицательного влияния на реализацию других его конституционных прав. В постсоветском обществе трудно переоценить значение конституционной нормы,

гарантирующей гражданину защиту и покровительство государства не только на территории Беларуси, но и за ее пределами (статья 10). Факт выезда из Республики Беларусь ее граждан (на временное или постоянное место жительства) при условии сохранения гражданства не может являться основанием для ограничения их прав, обязанностей и законных интересов в Беларуси. Им должна быть обеспечена реализация права на участие в управлении делами государства как непосредственно, так и через представителей, гражданских, трудовых, жилищных прав, права собственности на движимое и недвижимое имущество. Им обеспечивается беспрепятственное возвращение в страну при предъявлении действующего паспорта гражданина Республики Беларусь. В случаях его утраты или просрочки, а также отсутствия беспрепятственное возвращение в страну предполагает удостоверительную процедуру относительно личности и гражданства.

Таким образом, в Республике Беларусь возможность человека выехать за ее пределы и возвращаться обоснованы Конституцией (статья 30) и национальным законодательством. Поэтому в нашем государстве рассматриваемые возможности являются юридическими и образуют право человека – в отношении выезда из Республики Беларусь, и право гражданина – в отношении въезда (возвращения) в Республику Беларусь. Механизм реализации этих прав представляет собой социально и юридически гарантированный комплекс согласованных действий правообладателя и соответствующих ему обязанных лиц. Конституционное признание права каждого по своему желанию выезжать за территорию страны и отмена разрешительной системы явились существенным достижением в совершенствовании правового статуса граждан Беларуси. Этот позитивный результат, однако, несколько не умаляет необходимости постоянного развития гарантий эффективной реализации данных прав.

Овчаренко А.О.

*к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії,
Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Україна)*

Сухушина О.В.

*к.і.н., доцент кафедри новітньої історії,
Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Україна)*

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ПОРЯДОК ОБРАННЯ І КОНСТИТУЦІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Характерною рисою процесу державного будівництва в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) в період 90-х рр. XX – на початку

XXI ст. було посилення ролі президентства. Воно фактично стало їх центральним політичним атрибутом. В пропонованій статті

зроблена спроба порівняльного аналізу деяких аспектів президентства, визначених у її назві, в тринадцяти постсоціалістичних країнах ЦСЄ.

Інститут президентства в цілому для країн регіону не був новим явищем. До початку 1990-х рр. він існував в Чехословаччині з 1918 р., в Польщі в 1921-1952 рр., в Угорщині в 1919 і в 1946-1949 рр., в Румунії з 1974 р., в Югославії в 1953-1980 рр. в Албанії в 1924-1928 рр., в Болгарії в 1946-1947 роках [1].

В сучасний період інститут президентства затвердився у всіх країнах ЦСЄ, в тому числі і в новоутворених – Сербії, Хорватії, Чорногорії, Боснії та Герцеговині, Словенії, Македонії, Словаччині. Його становлення відбувається в різних соціально-економічних та політичних умовах, в тій чи іншій мірі під впливом історичних і національних традицій та особливостей кожної країни. При цьому спільним є те, що політико-правовий статус посади сучасного президента, його роль в політичній системі, нарешті сама процедура висунування кандидатів на цю посаду, вимоги до них і вибори значно відрізняються від тих, що були в період народної демократії. Водночас відмінності є і в названих країнах, що видно із аналізу статей конституцій, присвячених президентській владі.

В більшості країн Центрально-Східної Європи перед кандидатами у президенти ставляться обов'язкові, чітко визначені вимоги стосовно віку, громадянства, цензу осілості та ін. Так, в Угорщині, Польщі, Словаччині на посаду президента може бути висунутий лише кандидат, якому на момент виборів сповнилося 35 років [2; 3; 4]. В Албанії, Болгарії, Чехії, Македонії вік кандидата повинен бути не меншим ніж 40 років [5; 6; 7; 8]. Конституції ж Словенії, Сербії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Румунії і Хорватії щодо цього не передбачають яких-небудь вимог.

За винятком Румунії, Сербії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Хорватії, в конституціях інших названих країн спеціально встановлена для кандидатів і обов'язковість громадянства даної країни. При цьому в Основному законі окремих, наприклад, Болгарії, спеціально оговорюється, що він мусить бути болгарським громадянином з народження; тобто в Болгарії має право стати президентом лише уродженець країни, а не натуралізований громадянин [6].

В деяких країнах обов'язковим є певний ценз осілості. Так, кандидат в президенти в Болгарії повинен прожити на території країни не менше 5 останніх років [6], в Албанії – не менше 10 [5], а в Македонії і Чорногорії не менше 10 з останніх 15 років [8; 16], але не всі країни регіону ввели таку конституційну норму. В Польщі згідно закону від 7 квітня 1985 р., який вводив посаду президента, для кандидата не передбачалась обов'язковість

проживання впродовж певного періоду в своїй країні. І в результаті на посаду президента балотувалась особа, що проживала в Канаді і мала відразу три громадянства: польське, канадське і перуанське [9]. Не передбачена вона і новою Конституцією Польщі 1997 р., в якій зазначається, що президентом може бути обраний польський громадянин, якому виповнилось 35 років, та який володіє повнотою виборчих прав [3].

Конституції країн Центрально-Східної Європи, за винятком конституції Болгарії, не містять вимог щодо національності кандидата в президенти, в той час як такі вимоги мають місце в окремих країнах Західної Європи, зокрема в Греції, ФРН, Фінляндії [10; 11; 12].

Щодо строків президентських повноважень, то країни регіону можна поділити на дві групи. П'ятирічний термін президентства введено конституціями Албанії, Болгарії, Македонії, Польщі, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Угорщини [5; 6; 8; 3; 4; 13; 14; 7; 22; 2], в Сербії, Румунії, Боснії та Герцеговині президенти обираються на чотири роки [22; 15; 16]. Своєрідною формою президентства за Дейтонськими угодами 1995 р. в Боснії і Герцеговині став колективний президентський орган – Президія держави (з терміном повноважень 4 роки), в якій увійшли боснієць і хорват від федерації Боснії і Герцеговини і серб від Республіки Сербської. Ротація головуючих в Президії Боснії і Герцеговини відбувається кожній 8 місяців [23].

В Конституціях всіх країн регіону введені спеціальні положення, які передбачають можливість переобрання на посаду президента однієї і тієї ж особи. А в Конституціях Словенії, Словаччини, Румунії і Чехії така норма уточняє, що ніхто не може бути обраний президентом більше, ніж два строки підряд [13; 4; 20; 7].

В СРЮ (Сербія і Чорногорія) президент взагалі до 2000 р. не міг бути обраний повторно. Не мають права балотуватися на наступний термін і члени Президії Боснії та Герцеговини [22; 24].

Конституції Сербії, Словенії і Румунії передбачають можливість продовження терміну повноваження президента в надзвичайних ситуаціях. Спеціальна стаття албанської конституції також надає право продовження президентських повноважень у випадку війни чи стихійного лиха [5]. Разом з тим Конституція Албанії забороняє президенту, який пішов у відставку претендувати на обрання президента на виборах, спричинених цією відставкою.

В сучасних державах Центрально-Східної Європи існують два основні способи обрання президента. Переважна більшість держав регіону (Болгарія, Македонія, Польща,

Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чорногорія) практикує обрання президентів шляхом прямих виборів населенням. В Албанії, Чехії, Угорщині президенти обираються парламентами [5; 7; 2]. В Боснії і Герцеговині, хоча голова держави і є колегіальним органом (Президія), його члени обираються всенародно [22]. Слід зазначити, що в період 90-х років минулого – на початку ХХІ століття значна кількість держав еволюціонувала від виборів президентів в парламентах до прямих виборів. Так, наприклад, в Болгарії згідно Закону від 3 квітня 1990 р. про зміни і доповнення Конституції, затверджувалась посада президента і встановлювалось його обрання депутатами Народних Зборів, при цьому для обрання необхідна була більшість в 2/3 від присутніх на сесії депутатів [17]. В подальшому, 12 липня 1991 р. була прийнята нова Конституція Республіки Болгарії, яка вводила вибори президента безпосередньо виборцями, в порядку, визначеному законом [6].

В Польщі Закон про зміни до Конституції від 27 вересня 1990 р. також вводив прямі вибори президента; офіційно це було зафіксовано і в новій діючій Конституції Польщі 1997 року [18; 3]. Загальні, рівні і прямі вибори президента були введені і Конституцією Румунії від 21 листопада 1991 р., що таким чином скасувало попередню систему виборів парламентом, яка існувала до цього в Румунії [15; 20].

З 1999 р. прямі вибори президента практикуються у Словаччині, з 2006 р. – в сучасній Сербії [24]. Така ж стаття (ст. 96) закладена і в Конституції Чорногорії 2007 року [16].

Правова норма умов висування кандидата на посаду президента передбачається в Конституціях лише окремих держав. Так за новою Конституцією Польщі 1997 року необхідно щоб кандидата висунули не менше ніж 100 тис. громадян з правом голосу, в Македонії цю кандидатуру правомочні запропонувати щонайменше 10 тисяч виборців, або, принаймні, 30 представників Зборів [8], в Угорщині для кандидата необхідна письмова рекомендація 50 представників Національної Асамблеї, що подається на розгляд її голови [2], в Чехії висувати кандидата в президенти має право група, в якій не менше 10 депутатів чи 10 сенаторів [7], в Албанії – група кандидатів Кувенда (парламенту) чисельністю не менше двадцяти депутатів [5].

В Конституціях більшості інших країн спеціально оговорюється, що порядок проведення виборів президента визначається Законом.

Із правових норм конституцій, регулюючих процедуру обрання президентів, заслуговує уваги головна, що визначає умови при яких кандидат в президенти вважається обраним.

Аналіз показує, що серед держав, які практикують систему прямих президентських виборів, найбільш чітко ця норма сформульована в Конституціях Болгарії і Македонії. Згідно першої з них, «обраним вважається кандидат, який отримав більше половини дійсних голосів, якщо в голосуванні взяло участь більше половини виборців» [6]. Згідно другої – «кандидат у Президенти Республіки вважається обраним, якщо за нього проголосувала більшість від загальної кількості виборців» [8]. Із цього видно, що норми, які встановлюють умови обрання президентів Болгарії і Македонії, насамперед, означають визнання виборів дійсними, коли в них брала участь більш як половина всього виборчого корпусу країни. При цьому, якщо болгарська Конституція, передбачаючи проведення другого туру голосування, у випадку коли перший не дав необхідних результатів, знижує рівень вимог, фіксуючи, що в другому турі, обраним вважається кандидат, що отримав просту більшість голосів, то в Конституції Македонії для другого туру навіть більш чітко, порівняно з умовами першого, визначається, що «кандидат вважається обраним, якщо він отримав більшість голосів учасників голосування за умови, що в голосуванні взяло участь більше половини зареєстрованих виборців» [8].

В країнах з парламентською системою обрання президента є також свої особливості. В Албанії для обрання президентом кандидатуру необхідно набрати 3/5 голосів депутатів Кувенда (парламенту) [5], в Угорщині – 2/3 представників Національної Асамблеї [2], в Чехії – обраним вважається кандидат, який отримав абсолютну більшість голосів усіх депутатів палати представників та абсолютну більшість голосів усіх сенаторів [7].

В Угорщині, якщо в результаті першого туру необхідної більшості не отримав жодний із кандидатів, має бути проведений другий тур голосування, але вже щодо нових кандидатів, в якому також необхідно набрати 2/3 голосів представників. Якщо ж і при повторному голосуванні знову не отримав необхідної кількості голосів жоден із кандидатів, то відбувається третій тур. У цьому випадку можна голосувати лише за двох кандидатів, які набрали найбільше голосів у другому турі. Президентом обирається у третьому турі кандидат, який отримав більшість голосів, незалежно від кількості представників, що взяли участь у голосуванні. При цьому процедура голосування має бути завершена не пізніше, ніж впродовж трьох наступних днів.

У Конституції Чехії закладена приблизно така ж процедура проведення наступних турів президентських виборів, але кількість їх не обмежується і проводиться кожний наступний із них не пізніше, ніж через чотирнадцять днів від попереднього. В другому і наступних турах

бере участь кандидат, що набрав найбільшу кількість голосів у палаті представників та кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів у Сенаті. Для обрання необхідно здобути абсолютну більшість голосів присутніх членів палат [7].

Згідно Конституції Албанії, між трьома і більше кандидатами, якщо вони не набирають необхідної більшості голосів, проводиться не більше трьох турів. Далі можуть бути проведені четвертий і п'ятий тури між двома кандидатами, котрі в попередніх турах набрали найбільшу кількість голосів. Якщо вони не дають необхідних результатів, парламент розпускається і проводяться нові вибори [5].

В тих країнах ЦСЄ, де президент обирається населенням на загальних виборах, Конституціями встановлена система виборів в два тури за принципом абсолютної більшості, за якою для перемоги у першому турі голосування необхідно набрати абсолютну більшість голосів (50% плюс один голос). Якщо у першому турі жоден із кандидатів не досяг вказаного результату, то два кандидати, що здобули найбільшу кількість голосів, виходять у другий тур. Відтепер для перемоги в ньому необхідно набрати відносну більшість голосів виборців.

Конституції держав ЦСЄ включають і положення про складання президентської присяги. Так, президент складає присягу перед: Народними Зборами в Болгарії [6], Зборами Республіки – в Македонії [8], Національними Зборами (спільне засідання Сейму і Сенату) – в Польщі [3], Національною Радою – в Словаччині [4], Скупщиною – в Словенії [13], Національною Асамблеєю – в Угорщині [2], Палатою депутатів і Сенатом – в Румунії [15; 20], головою Палати представників – в Чехії [7], перед Кувендом – в Албанії [5], депутатами Скупщини – в Чорногорії [16], члени Президії Боснії і Герцеговини – перед Парламентською Асамблеєю [23]. В конституції Хорватії, хоча і є положення про складання президентом присяги, але перед ким вона складається, не визначено [14].

В деяких країнах (Словаччина, Чехія) відмова президента від присяги, чи складання її з будь-якими застереженнями, передбачає скасування результатів президентських виборів [4; 7].

Конституції всіх постсоціалістичних країн регіону містять статті, які передбачають механізм конституційної відповідальності президента. Процедура висунення звинувачення проти президента ініціюється парламентами, хоча механізм її реалізації в окремих країнах відрізняється. В більшості конституцій справу про імпічмент президенту порушує парламент, для цього потрібно 2/3 голосів, у Словаччині 3/5 [4, стаття 106], в конституції Угорщини прописано, що звинувачення президенту може бути висунуте

1/5 всіх представників Національної Асамблеї [2, стаття 31/А]. Але і при цьому для остаточного рішення необхідно 2/3 голосів парламенту.

В Конституції Чехії [7, стаття 65, п. 2] зазначається, що Конституційний Суд на підставі обвинувального акта Сенату може переслідувати Президента Республіки за державну зраду, а наслідком може бути втрата посади Президента і права знову обіймати цю посаду. Скільки для цього необхідно голосів членів Сенату і Суду, не вказується. Спільним для всіх країн регіону є те, що остаточне рішення приймає Конституційний Суд (у Польщі – спеціальний Державний трибунал) [3].

Слід відмітити, що в означений період в ряді країн хоча і були спроби ініціювання процедур судового переслідування президентів (як правило, реально за політичними мотивами) єдиним усуненим з посади президента став президент Республіки Сербської (в складі Боснії і Герцеговини) Н.Поплашен в 1999 р. за рішенням Верховного комісара ООН. В Словаччині була зроблена невдала спроба усунення президента М.Ковача [21].

У випадку вакансій посади президента Конституції країн ЦСЄ передбачають призначення дострокових президентських виборів; на період їх підготовки і проведення повноваження президента переходять до голови парламенту (в Болгарії – до віце-президента, в Словаччині – до голови уряду, в боснійсько-герцеговинській Президії до одного із її членів).

Отже, аналіз визначених аспектів проблеми президентства в країнах ЦСЄ дає можливість дійти наступних висновків:

1) в переважній більшості країн президент обирається шляхом прямих виборів населенням. Таку практику ввели протягом 90-х рр. і на початку ХХІ ст. шість держав, в яких президенти до цього обиралися парламентами. І на сьогодні із тринадцяти країн регіону лише в трьох збереглися вибори глави держави у парламентах;

2) вибори президентів проходять в два тури, при цьому в першому діє система абсолютної більшості, в другому – відносної;

3) існує інститут дострокових виборів;

4) в країнах ЦСЄ (окрім Болгарії) не передбачено посади віце-президента;

5) жодна із постсоціалістичних Конституцій не встановлює чітко визначений день виборів президента, оговорюються лише часові інтервали, в межах яких має бути призначений день виборів;

6) оскільки механізм конституційної відповідальності вищих посадових осіб є для країн ЦСЄ новим інститутом, його становлення проходить не без проблем і, при наявності сильних популістських тенденцій в політиці, може стати інструментом політичної боротьби з опонентами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дегтев Г.В. Некоторые теоретические закономерности становления института президентства на современном этапе // Государство и право. – 2005. – № 2. 2. Конституція Республіки Угорщина // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 3. Конституція Республіки Польща от 2 апреля 1997 г. [Електронний ресурс] – режим доступу до документа: – <http://constitutions.ru/archives/182> — Заголовок з екрану. 4. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 5. Конституція Албанії [Електронний ресурс] – режим доступу до документа: – <http://www.albania.su/page.php?id=30> – Заголовок з екрану. 6. Конституція Республіки Болгарія. Прийнята Великими Народними Зборами 12 липня 1991 р. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 7. Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 р. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 8. Конституція Республіки Македонія. – Скоп'є, 17 листопада 1991 р. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 9. Чиркин В.Е. Основы конституционного права. – М., 1996. 10. Конституція Республіки Греція // Конституції зарубіжних держав. – М., 1997. 11. ФРГ. Конституція и законодательные акты. – М., 1991. 12. *Constitutions of the countries of the world. Finland.* – Oceana. New York., 1993. 13. Конституція Республіки Словенія від 23 грудня 1991 р. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 14. Конституція Республіки Хорватія. Загреб, 22 грудня 1990 р. // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. 15. *Constitutions of the countries of the world. Romania.* – Oceana. New York., 1992. 16. Конституція Черногорії [Електронний ресурс] – режим доступу до документа: – <http://www.evrokatalog.eu/konstitucija-chernogorii> – Заголовок з екрану. 17. Державестник, бр.56.1991, 13 июля. – София, 1991. 18. *Dziennik ustaw Polskiej Rzeczypospolitej.* –1990. – № 67. – Poz. 398. 19. Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1995. – № 3. 20. Конституція Румунії [Електронний ресурс] – режим доступу до документа: – <http://ekvator.ucoz.ru/00002/ROM/Page-1.html> – Заголовок з екрану. 21. Кынев А.В. Сравнительный метод в исследовании института президента (на примере стран Центральной и Восточной Европы // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. – 2002. – № 6. 22. Криль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): Навч. посіб. – К., 2008. 23. Президиум Боснии и Герцеговины [Електронний ресурс] – режим доступу до документа: – http://ru.wikipedia.org/wiki/Президиум_Боснии_и_Герцеговины – Заголовок з екрану. 24. Центральноевропейские страны на рубеже ХХ-ХХІ вв.: аспекты общественно-политического развития. Историко-политологический справочник. – М., 2003. 25. Бульба О. Деякі аспекти реалізації принципу поділу влади в державах Центральної та Східної Європи // Право України. – 2008. – № 4.

Пахомова А.О.

*к.ю.н., старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний університет (Україна)*

АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАУКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ БІЛОРУСІ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД РЕФОРМУВАННЯ

Розвиток науково-технічного потенціалу країн СНД у 1990-ті та на початку 2000-х років відбувався на тлі найглибшої економічної кризи, що вразила ці країни. Після розпаду Радянського Союзу деградувало багато секторів аграрної промисловості, порушилися коопераційні зв'язки між високотехнологічними виробництвами і, як наслідок, відпала необхідність у науково-технічній кооперації в цілих галузях, які колись складали основу радянської економіки.

Проте, сьогодні важко собі уявити сільське господарство без науки. На всіх рівнях з'явилося усвідомлення важливості інтелектуального вкладу в аграрний сектор. Науковий потенціал виявляється таким, що інноваційно затребуваний. Однак нагальною проблемою стало організаційно-правове забезпечення інтеграції науки і практики.

Основна частина науково-технічного потенціалу Радянського Союзу в аграрній сфері, зокрема, припадала на Росію, Україну,

Білорусь, а також деякою мірою на Казахстан. Саме в цих країнах процеси перетворень мали найбільшу подібність до аналогічних процесів в Україні, що відкриває можливість для проведення порівняльного аналізу і, як наслідок, для кращого розуміння їх особливостей і наслідків для нашої країни.

Із країн СНД Білорусь одна з перших прийняла ряд нормативних документів, які стосувалися регулювання науково-дослідної діяльності саме в аграрному секторі економіки. В 1995 році Міністерством сільського господарства та продовольства Республіки Білорусь було затверджено Положення про проблемну науково-дослідну лабораторію вищого сільськогосподарського навчального закладу [1]. Це Положення регламентувало діяльність якісно нового виду науково-дослідних лабораторій, які створювались в цілях широкого залучення як вже визнаних науковців, так і студентів до розробки фундаментальних проблем в аграрній науці.